

lähiympäristössä ymmärtää väärin (ja yrittää esimerkiksi sekä tieteellisin että epätieteellisin menetelmin tukahduttaa). Väärinymmärrys muuttuu tieteessäkin häiriötilaksi, kun siitä tulee järjestelmällistä: kun luovutaan keskusteluyhteydestä, lakataan ottamasta vastapuoli vakavasti, otetaan käyttöön ulkotieteellisiä keinoja tms.¹⁶ Jokaista tiedeyhteisöä keskusteluyhteisönä uhkaavat nämä viestinnän omaan rakenteeseen sisältyvät karikat. Myös tiedotusoppineita, jotka tutkivat viestinnän erityistä olemusta, sitoo sen objektiivinen logiikka.

Tarmo Malmberg

Vitteet

¹PIETILÄ, Veikko. Hukkuvan ääni uussubjektivismin suosta. *Tiedotustutkimus*, 6 (1), 1983, 32-3.

²MALMBERG, Tarmo. Identiteettiä etsimässä: kommentti V. Pietilän esitykseen. *Tiedotustutkimus*, 5 (4), 1982, 13-21. Huom!: artikkeliin sisältyvät painovirheet on korjattu *Tiedotustutkimuksessa*, 6 (1), 1983, 76.

³PIETILÄ, Veikko. Varsitietä pitkö? *Tiedotustutkimus*, 5 (4), 1982, 3-12, 103.

⁴Tätä kytkentää olen perustellut toisaalla hieman laajemmin, ks. MALMBERG, Tarmo. 1., 2. ja 3. aalto. *Tiedotustutkimus*, 4 (4), 1981, 83-4.

⁵Käsitystä suomalaisen tiedotusopin kahdesta marxilaisesta 'aallosta' olen käsitellyt toisaalla, ks. MALMBERG, Tarmo. Marxismi suomalaisessa tiedotusopissa. *Tiede & edistys*, 6 (3), 1981, 24-38.

⁶Olen toisaalla (ks. viite 4) perustellut 'uuden aallon' ja pääomalogiikan suhteen. Muuten viitataan pääomalogiikan teoriataustan, solmukohtien ja kritiikin osalta Sakari Hännisen vaikeaan mutta antoisaan esitykseen: Aika, paikka, politiikka. Marxilaisen valtioteorian konstituutiosta ja metodista. *Tutkijaliiton julkaisusarja*, nro 17. Oulu, 1981.

⁷Ajatuksen digitaalisesta (ja analogisesta) yhteiskuntakäsityksestä olen esittänyt hieman laajemmin: Viestintä ja kulttuuri. Tekstejä viestinnän teorian ja tutkimuksen kulttuuriteoreettisista perusteista (1978-81). *Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, julkaisuja, sarja C*, nro 2, 1981, s. 134.

⁸PIETILÄ, V., Hukkuvan ääni..., s. 32.

⁹Kauko Pietilä nimittäin torjuu selkeästi tämän sisältöisen aiemman kritiikkini (vrt. viite 4). Ks. HEMÄNUS, P. & PIETILÄ, K. *Seitsemin erää journalismista*. Tampere, Vastapaino, 1982, 218-220.

¹⁰PIETILÄ, Veikko. Praksistin parkaisu: vastinetta Manniselle ja Niiniluodolle. *Tiede & edistys*, 8 (1), 1983, 75.

¹¹Tätä teemaa olen kehittänyt myös artikkelissani: From Information Theory to the Study of Culture. Trends in Finnish Communication Theory and Research. *NORDICOM-Information*, nr 2-3, 1982, 5. Huom!: artikkelin painovirheistä korjattu versio on ilmestynyt lehden numerossa 4, 1982, liitteenä.

¹²PIETILÄ, V., Varsitietä pitkö?, s. 9.

¹³Viimeisimmässä kehitysvaiheessa 'uusi aalto' (K. Pietilä) on alkanut tosin kehittää myös dualismin hallitsijat-kansa pohjalta hajautettua (aksio)logiikkaa. Jätän tämän avauksen esitystapataloudellisista syistä tarkasteluni ulkopuolelle.

¹⁴Veikko Pietilän sinällään ansiokas tiedotustutkimuksen suuntausten esittely ja erittely rajoittuu lähinnä ns. *mass communication research* -perinteisiin, ks. PIETILÄ, Veikko. Tiedotustutkimus: teitä ja tienviittoja. *Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, julkaisuja, sarja C*, nro 3, 1982. Käsityksen siitä, minkälaisen diskurssimoninaisuuden Pietilän avaruus sulkee pois, saa esimerkiksi teoksesta: MORAGAS, Miquel de. *Teorias de la Comunicación*. Barcelona, Gustavo Gili, 1981. Ja myös Moragas on valikoiva: hänen viestintätutkimuskäsityksensä ei ulotu perinteellisiin (kuten hermeneuttisiin) variantteihin.

¹⁵Artikkeliin sisältyvä lause "Edelleen" viittaa siihen, että Pietilän kieltävä argumentaatio kohdistuu jokaiseen (myös oman kantani ja 'uuden aallon' suhdetta koskevaan) väittämäni. PIETILÄ, V., Hukkuvan ääni..., s. 33.

¹⁶Tieteellisen viestinnän nähdäkseni pimentoon jääneitä häiriöilmiöitä olen käsitellyt hieman laajemmin artikkelissani: Tieteellinen viestintä ja kirjasto. *Kirjastotiede ja informatiikka*, 1 (3), 1982, 73-7.

Miten provokoida yleisö etsimään 'totuuksia'?

Ryhmä dokumenttielokuvan tekijöitä Suomesta ja Saksan Liittotasavallasta on lehtitietojen mukaan viettänyt yhteisen viikonlopun Östersundomissa ja keskustellut ilmeisen vakavasti alansa ongelmista. Tietoni tästä keskustelusta perustuvat yksinomaan Erkki Astalan referaattiin, joka otsikolla "Dokumentaristien peruskysymyksiä/ Kuvien taistelu ja sissistrategia" julkaistiin *Helsingin Sanomissa* 21.9.1983.

Jos seuraavat kommenttini tuntuvat kriittisiltä, korostan että kritiikkini ei kohdistu vähimmässäkään määrin Astalaan, joka varmaan hyvän toimittajan tavoin on saanut tekstissään säilymään käytyjen keskustelujen pääsisällön lisäksi niiden sävyt ja kielenkin. Toisin sanoen, minulla ei ole aihetta epäillä, etteikö hänen referaattinsa olisi ns. objektiivinen siinä suhteellisessa mielessä jossa se on mahdollista.

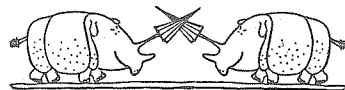
Ensimmäinen ongelmallinen asia koskee *todellisuuden luonnetta*. Peter Krieg, dokumenttielokuvien ohjaaja Liittotasavallasta, on seminaarissa sanonut muun muassa näin:

- Todellisuus on täynnä fiktiota, ja dokumenttiokuva joka ei ota tätä todellisuuden näkymättömyyksiä huomioon, ei ole uskollinen todellisuudelle.

Kriegille todellisuuden näkymättömät osat ovat siis fiktiota, mikä minusta on sanan fiktio erikoislaatuista käyttöä. Todellisuus koostuu lukuisista - oikeastaan lähes rajattoman lukuisista - eri kerrostumista, joista näkyvä eli aistiemme avulla välittömästi havainnoitavissa oleva on vain todellisuuden pinta. Mutta mikä tärkeää: todellisuuden kaikki kerrostumat ovat yhtä lailla todellisia. Kun olen kirjoittanut "olemuksen paljastamisen" puolesta, olen tietenkin peräänkuuluttanut sellaista joukkotiedotusta joka todellisuuden näkyvään pintaan pysähtymättä tunkeutuu sen syvempiin kerroksiin.

Minusta tuntuu järjestelmällisemmältä sellainen kielipeli, jossa sana fiktio varataan tietynlaiselle esitystavalle. Se ei välttämättä edellytä vastakohtakseen faktaa, koska todellisuuden syvimät kerrokset kieltämättä koostuvat jostakin joka ei perinteisessä positivistisessä mielessä vastaa faktan käsitettä. Mutta olkoon tämä vastakohta muuten nimeltään mikä tahansa, se on *osa todellisuutta* ja nimenomaan sitä eikä sen nimeksi siksi sovellu fiktio.

Väärinkäsitysten välttämiseksi huomautan myös, että fiktio on mitä arvokkain esitystapakategoria joka sekin pystyy paljastamaan todellisuutta - useissa tapauksissa paremmin kuin dokumentaarinen erityis pystyykään. Myös dokumentaarisen esityksen ja fiktion yhdistäminen on mahdol-

keskustelua

lista ja olkoon myös luovallista; Yleisradion Ohjelματοiminnan säännösten tätä koskeva pykälä on nykymuodossaan aikansa elänyt.

Kriegin mukaan "tosiasioina esitetyn tiedon on pidettävä paikkansa". Niin minustakin (vrt. todenmukaisuus objektiivisuuden yhtenä kriteerinä). Mutta se ei riitä, ei Kriegille eikä minulle. "Peter Heller, joka elokuvassaan Rakkaus imperialismiin tutkii Saksan siirtomaahistorian hämähäriä sivuja, on taas valmis yhdistämään tosiasioihin vaikkapa fiktiivisiä tarinoita, jotka hengeltään vastaavat totuutta", Astala kirjoittaa. Se mikä Hellerille "hengeltään vastaa totuutta" on ilmeisesti periaatteessa aivan sama asia kuin minulle ilmiön olemuksen paljastaminen; Hellerin ohjelma tuntuu hyvältä.

Nyt lainaan Juha Rosmaa, taas Astalan kautta. "Objektiivisuus ei ole kiinnostavaa", hän sanoo. "Olennaista on etsiä asioiden olemusta ja merkitystä, ja ne ilmenevät yksityiskohdissa."

Rosmalle siis objektiivisuus on eri asia kuin olemuksen etsiminen, kun taas minulle olemuksen etsiminen on objektiivisuuden ehdoton edellytys. Merkitys on vähemmän kuin olemus, mutta pyritäessä etenemään kohti olemusta joudutaan tavallaan ensin etsimään ja paljastamaan merkityksiä (miel. monikossa); tämä on tärkeää ja välttämättömyyksiä.

En tiedä tarkoittaako Rosma, että olemus ja merkitys ilmenevät *kaikissa* yksityiskohdissa. Ei varmaan, sillä yksityiskohtien määrähän on lähes rajaton. Referaatin mukaan Östersundomissa on oltu yksimielisiä siitä että "koko totuuden esittäminen" on periaatteessa mahdoton tehtävä eikä saa olla edes tekijän tavoitteena, ja ainakin jos "koko totuudella" tarkoitetaan myös kaikkia yksityiskohtia yhdytään tähän kantaan. Mutta on tärkeää havaita myös, että eri yksityiskohdat ovat eri suuressa määrin *karakteristisia*. Rakentamalla esimerkiksi dokumenttifilmi hyvin epäkarakterististen yksityiskohtien varaan voidaan katsojaa manipuloida hyvinkin pitkälle, ja ra-

kentamalla se taas karakterististen yksityiskoh-
tien varaan kyetään etenemään kohti olemusta.

Mikael Wahlforss on seminaarissa kysynyt, onko
dokumentin tekijän oltava "*uskollinen todellisuudelle*".

Tässä kohden mieleeni tulee Tiedotusopillisen
yhdistyksen keväällä 1982 järjestämä dokumentti-
elokuvaseminaari. Erittelin siellä pyynnöstä
Jarmo Jääskeläisen tv-dokumenttia Ylioppilaan
kuolema ja tulin siihen tulokseen että se ilmei-
sesti - sillä varauksella sanottuna että *extra
media datani* olivat hyvin puutteelliset - oli
suhteellisen objektiivinen ja samalla erittäin
hyvin tehty. Kun itse tarkoitin myös edellisen
arvion myönteiseksi, se ei tuntunut Jääskeläistä
välttämättä miellyttävän; hän kielsi pyrkivänsä
erityiseen objektiivisuuteen; objektiivisuus toi-
sin sanoen tarkoitti hänelle selvästi jotakin
muuta kuin minulle.

Miksi tämä tuli mieleeni? Siksi että olen
katsellut Epidemin tv-dokumentteja aina kun mah-
dollista ja pidän niitä mitä suurimmassa arvosa-
sa, myös ja erityisesti Wahlforssin tekemiä. Mi-

nusta ne nimenomaan ovat pyrkineet olemaan ja il-
meisesti ovat varsin pitkälle olleetkin uskollisia
todellisuudelle.

Kenties "uskollisuus todellisuudelle" on Wahl-
forssille uskollisuutta todellisuuden pelkälle
pinnalle, mutta siitähän ei minusta saa olla eikä
hänen dokumenteissaan olekaan kysymys.

Wahlforss tietää yhtä hyvin kuin minä, ketkä
dokumentintekijät ovat jääneet historiaan ryhmä-
nä joka ei *missään mielessä* yrittänyt olla uskol-
linen todellisuudelle eikä ollutkaan. Ne jotka
työskentelivät natsi-Saksassa. Olivat heidän
työnsä - jos sanahirviö sallitaan - 'dokumentaari-
esteettisesti' ja yleensä kommunikatiivises-
ti miten hyviä tähänsä, me varmasti kiistämme
niiden arvon yhtä selkeästi, Wahlforss ja minä.

Silloin kun puhutaan uskollisuudesta todelli-
suudelle, silloin helposti puhutaan myös *subjek-
tiivisuudesta* objektiivisuuden yhtenä vastakohta-
hana. Sanon yhtenä, sillä jälkimmäisellä sanalla
on tai ainakin voisi olla suomen kielessä useita
vastakohtia; yksi käyttökelpoinen on sana mieli-
valtainen, ja juuri mielivaltaisestihan natsi-
Saksan dokumentintekijät - "subjektiivisuudes-

saan", OK - kuvasivat todellisuutta.

Mutta sanalla subjektiivinen on kielipeleissä useita merkityksiä. Kriegin mukaan "subjektiivisuutta" pelätään, vaikka se on "yhtä todellista" kuin objektiivisuus.

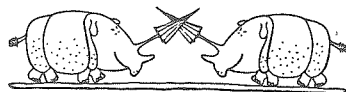
En kontekstista saa selville mitä subjektiivisuutta Krieg tarkoittaa. Ehkä samaa jota Klaus Holzkamp kirjassaan *Sinnliche Erkenntnis* kutsuu *subjektiviteetiksi* ja varoittaa sekoittamasta subjektiivisuuteen. Subjektiviteetti on totta kai täyttä todellisuutta - jos Krieg sitä ajaa takaa hän on oikeassa. (Toisaalta subjektiivisuuskin on *todellista*; on *totta* että natsi-Saksan dokumentintekijöiden tajunnassa oli ajatuksia esimerkiksi juutalaisten ala-arvoisuudesta ja että he parhaansa mukaan pyrkivät välittämään toisillekin näitä ajatuksiaan. Mutta näiden ajatusten *sisältö* saattoi olla epätosi eli niiden suhde todellisuuteen virheellinen: esimerkiksi arjalaisia ja ei-arjalaisia rotuja ei todellisuudessa ole olemassa. Mutkikasta, eikö totta?)

Omalla hiukan holzkampilaisella kielelläni sanoisin, että subjektiiviteetti on aina pakosta mukana jokaisen journalistin, dokumentintekijän yms. työssä ja näin täytyy olla. Juuri subjektiiviteetti sen sisältämine maailmankatsomuksineen, ammattitait - ja ammattieettisine normeineen yms. tekee silloin kun tekee mahdolliseksi myös suhteellisen objektiivisuuden siinä mielessä missä olen siitä kirjoittanut.

Erittäin mielenkiintoinen on Helsingin Sanomien pääkirjoitukselle sijoitettu viittaus Astalan selostukseen, on tämän viittauksen sitten kirjoittanut kuka tahansa. Sen otsikko kuuluu "Dokumenttielokuva ei tyrkytä totuutta" ja tekstin alku: "Totuuden esittäminen ei saa olla dokumenttielokuvan tavoite. Tärkeämpää on provosoida katsoja itse etsimään totuus."

Joseph Goebbels olisi voinut kirjoittaa tekstin ensimmäisen lauseen. Kuitenkin tämä lukijasta ehkä tuntuu turhalta ilkeydeltä, koska hän tietää niin kuin minäkin tiedän, että Östersundomiin kokoontunut ryhmä *tarkoitti* aivan muuta kuin natsi-Saksan propagandaministeri.

Sen sijaan suurempi ongelma on, mitä tarkoittaa *katsojan provokoiminen etsimään itse totuutta*. Jos tämä päämäärä hyväksytään, asettaako se

keskustelua

mitään vaatimuksia dokumenttielokuvan sisällön suhteelle todellisuuteen? Asettaako, minä kysyn ilman ilkeilyä ja hyvin vakavissani. Olen kysynyt samaa asiaa julkisesti ennenkin saamatta vastausta.

Toisaalta tässä tapauksessa vastaus on impliittisesti Astalan selostuksessa: Östersundomin seminaari asetti toki joitakin, jopa hyvin suuria vaatimuksia dokumenttielokuvan suhteelle todellisuuteen.

Kuitenkin jää epäselväksi, *miten* 1) totuuden esittämiseen pyrkivä dokumenttielokuva eroaa 2) dokumenttielokuvasta joka pyrkii 'vain' provokoidaan katsojaa etsimään itse totuutta, kuitenkin ottaen jälkimmäisessäkin tapauksessa huomioon nuo sisällön ja todellisuuden suhteelle asetetut vaatimukset (jotka siis asetti Östersundomin seminaari itse).

Kirjoissa *Objektiivinen joukkotiedotus ja Seitsemän erää journalismista* olen ohimennen esittänyt ajatuksen joukkotiedotuksen tuotteista, joiden sisällössä itsessään kerrotaan mikä suunnilleen on esimerkiksi esitettyjen tietojen luotettavuuden aste. Näinhän muuten nytkin tehdään ns. länsimaisessa uutisvälityksessä parhaimmillaan, mutta vain parhaimmillaan ja harvoin; tämä ei kuulu vallitsevaan normaalijournalismiin joka haluaa esiintyä kaikkietävänä. Mutta en tiedä miten ajatukseni - jos se edes on hyvä - voitaisiin soveltaa dokumenttielokuvaan.

Ovatkohan Helsingin Sanomien viittaustekstin kirjoittajan mielessä olleet esimerkiksi harkitut yksipuolisuudet ja kärjistyksen? Ne *saattavat* olla tehokas keino pyrkimyksessä provokoida katsoja etsimään itse totuutta, mutta vain saattavat - ne voivat myös toimia manipulatiivisesti eli aivan päinvastaiseen suuntaan.

En malta olla ottamatta lainausta Heinrich Fraenkelin ja Roger Manvellingin kirjasta *Goebbels, Hitlerin mainosmiehe* (s. 199-200). Lainaus koskee vuonna 1940 valmistunutta elokuvaa Ikuinen juutalainen, joka kirjan mukaan oli "kiihkeä ja paikoi-

tellen rivo hyökkäys juutalaisia vastaan":

"Siinä on paljon puhuvia kohtauksia puolalaisista ghettoista - kohtauksia synagoogista, joissa juutalaiset käyvät kauppaa, siivottomuutta synagoogissa, lähikuvia juutalaisten kasvoista. Sit- ten filmi osoittaa kuvaustrikillä juutalaisten leviämisen kaikkialle maailmaan rottasiirtolai- suuden avulla - näytetään assimiloituja juutalai- sia - tilastoja juutalaisten jakautumisesta eri ammatteihin - valokuvia Rathenausta, apulaispolii- sipäällikkö Weissista, Tauberista, Lubitschista, Reinhardtista, Chaplinista jne. Esitetään taita- vasti valikoitu valokuvakokoelma juutalaisista filmeistä ja revyistä. Kauhistavin luku tulee viimeiseksi: julma, epäinhimillinen, barbaarinen eläinten teurastaminen."

On hyvin mahdollista että myös Ikuisen juuta- laisen tekijät halusivat provokoida katsojan et- simään itse "totuutta" juutalaisista, toisin sa- noen natsismin rotuopin mukaista "totuutta" jona ka puuttuvan todenmukaisuuden me tänään täysin tunnemme.

Toinen assosiaationi on vähemmän dramaattinen. Kun kaupallinen sanomalehdistö joutuu kiinni vä- ristelyistä ja suoranaisista valheista, se mie- lollään puolustautuu sanomalla että se haluaakin vain provokoida lukijansa etsimään itse totuutta. Samaan puolustusmekanismiin turvautuvat mainosta- jat, kun niiden manipulatiivista mainontaa arvos- tellaan.

Mitä ajan takaa? Vihjailenko?

En vihjaile. Ajan takaa sitä että *puhe ylei- sön provokoimisesta etsimään itse "totuutta" on tyhjä abstraktio ennen kuin sitä täsmennetään.* Täsmentämisen suunta on minusta lähinnä tämä: mitä *edellytyksiä* yleisölle olisi esimerkiksi juuri joukkotiedotuksen sisällössään tarjoamina stimu- luksina annettava, jotta se kykenisi edes jolla- kin todennäköisyydellä ei vain etsimään vaan myös löytämään jonkinasteisia totuuksia? (Harva lienee tässä yhteydessä väittänyt että nämä edellytykset ovat valmiina ihmisissä - jolloin siis joukkotie- dotuksen sisältö olkoon mikä tahansa, esimerkiksi miten manipulatiivinen tahansa - mutta kun joku näin väittää, kyseessä on anti-intellektuelli po- pulismi.)

Keskustelun täytyy eri foorumeilla jatkaa. Siinä mielessä lähetän tämän puheenvuoroni kai- kille Östersundomissa mukana olleille suomalais- sille.

Pertti Hemánus

kirja-arvioita

Suomalainen unelma

KOSKI, Markku & LINDSTEN, Leo. *Armin vuodet*. Helsinki, Love Kirjat, 1982. 201 s.

Pöydälläni on lojunut jo kauan arvostelua odot- tamassa Armi Kuuselaä käsittelevä kirja, jonka ovat kirjoittaneet Leo Lindsten ja Markku Koski ja kuvittaneet Inge-Maj Aarniala, Timo Aarniala ja Riku Virtanen. (Poikkeuksellisen mainio kuvi- tus on tässä kirjassa yhtä tärkeä kuin teksti.) Tähdet, nuo yhteisten unelmien tulkit, ovat hau- rasta tutkittavaa, ja silti, ja siksi, ensimmäi- nen kirjan laajuinen analyysi keskeisestä suoma- laisesta tähdestä on tiedotustutkijalle hyvin mielenkiintoinen. Minulle (kuten varmaan monil- le muillekaan 50-luvulla tai myöhemmin syntyneil- le) Armi ei ole koskaan merkinnyt kovin paljoa, ja tämä kirja oli siksi oikeastaan ensimmäinen kunnollinen johdatus Armi-ilmiöön.

Armi oli missi, mutta hän oli myös tähti sanan vaativassa mielessä. Pelkkä kauneus ei riitä tähteyteen. Tähti yhdistää kiteytyneeksi hahmok- si kulttuurillisesti merkittävien jännitteiden verkostoa. Tosin tähteyteen kuuluvat sekä kau- neus että tyhjiys. Kauneus herättää katsojassa alkuperäisen houkutuksen ja vetovoiman, "magne- tismiin". Mutta houkutusta herättävä tähti on etäinen, suuressa määrin fiktiivinen; vain tiet- tyt selkeät, pelkistyneet ääriviivat ovat todellisia; muuten tähti on tyhjä ja ontto, ja tyh- jiys ja onttoisuus kuuluvat välttämättä tähteyteen. Häikäisevään tyhjiyteen katsoja voi heijastaen täydentää unelmaa omalla mielikuvituksellaan. (Joskus "kosminen tyhjiys" sinänsä voi olla yksi tähden sanoma. Tyhjiys, johon ei pidäkään hei- jastaa mitään: Garbo.)

Tähden esiintyminen luo usein vaikutelman pel- kistä "läsnäolosta"; näin myös Armi, ja kuitenkin Armin hahmo kehittyi monien haasteiden, jopa kriisien kautta. Tähti on malli ja esikuva, joka tekee mahdolltomina pidettyjä asioita itsestään- selvän luontevasti, suvereenisti. Tähti luo syn- teesin vastakohdista, joita oli pidetty yhteen-